

Project Je Ogen Uitkijken

Probleemverkenning Protocol Afstuderen

Juli 2019

Vereniging Hogescholen

Landelijk Netwerk Toetsbekwaamheid

Hogeschool Utrecht – Hogeschool Arnhem en Nijmegen

Auteurs:

Dr. Liesbeth Baartman – Hogeschool Utrecht

Dr. Lisette Munneke – Hogeschool Utrecht

Drs. Jeroen van der Linden – HAN University of Applied Sciences

Inleiding

In januari 2019 is het project “Je Ogen Uitkijken” van start gegaan. Dit project wordt uitgevoerd in opdracht van de Vereniging Hogescholen en gefinancierd door de Vereniging Hogescholen en het Ministerie van OCW. Het project “Je Ogen Uitkijken” is een vervolg op *Vreemde ogen dwingen* (2012) en *Zienderogen vooruit* (2017), met als doel het versterken van de toetskwaliteit in het hbo.

Het doel van het project “Je Ogen Uitkijken” is het ondersteunen en professionaliseren van hogescholen rondom de inrichting van BKE/SKE en het gebruik van Protocol Afstuderen 2.0. Het project kent daarmee twee onderdelen (BKE/SKE en Protocol Afstuderen) die ook weer nauw met elkaar verbonden zijn.

Doel project Je Ogen Uitkijken:

Het ondersteunen en professionaliseren van hogescholen rondom de inrichting van BKE/SKE en het gebruik van het protocol afstuderen 2.0, op een zodanige wijze dat opleidingen de borging van toetsbekwaamheid en de kwaliteit van afstudeerprogramma's kunnen verantwoorden en deze verantwoording structureel is verankerd in de professionele kwaliteitscultuur van de hogeschool.

Als eerste fase van dit project is een verkenning uitgevoerd onder de hogescholen in Nederland naar de huidige implementatie van Protocol Afstuderen (Beoordelen is Mensenwerk 2.0; Andriessen et al., 2017). In deze beknopte rapportage bespreken we de werkwijze van de verkenning, de resultaten en de implicaties voor het verdere project Je Ogen Uitkijken.

Na oplevering van het rapport *Beoordelen is Mensenwerk* (Expertgroep Protocol, 2014) is in 2015 een pilotproject gestart met in totaal 15 opleidingen uit verschillende kennisdomeinen van het hbo. De resultaten van deze pilot waren tweeledig. Enerzijds heeft de pilot geleid tot een nieuwe versie van het Protocol Afstuderen 2.0. Daarnaast zijn de onderzoeksbevindingen van de pilot gerapporteerd in het rapport *Onderwijs Ontwerpen is Mensenwerk* (2017). Uit de deelnemende pilotopleidingen en andere opleidingen die de pilot in 2015 meer op afstand volgden bleek een aantal belangrijke vragen, die basis vormden voor het project Je Ogen Uitkijken. Er bleek veel vraag naar uitwisseling van ervaringen over een goede implementatie van Protocol Afstuderen en de begeleiding hierbij. Voor een goede verankering van Protocol Afstuderen is het belangrijk dat opleidingen zelfstandig aan de slag kunnen met Protocol Afstuderen. Het verbeteren van het afstudeerprogramma bleek in de pilots een complex veranderproces. Er is behoefte aan concrete handvatten en het delen van ervaringen over hoe het protocol hierbij goed kan worden ingezet. Ten tweede bleek dat het ontwerp van het afstudeerprogramma niet los kan worden gezien van het ontwerp van het gehele curriculum/toetsprogramma. Veel opleidingen worstelen nog met beoordelingsvraagstukken in het Protocol Afstuderen. Tot slot speelt bij veel opleidingen de vraag “wat vindt de NVAO ervan”? Ook komt het nog voor dat visitatiepanels onvoldoende werken van uit de visie op afstuderen zoals geformuleerd in *Beoordelen is Mensenwerk*.

Werkwijze probleemverkenning

Voor de probleemverkenning naar de huidige implementatie van Protocol Afstuderen zijn interviews gehouden met medewerkers van twaalf hogescholen in Nederland. De contacten zijn gelegd via de kerngroep van het project Je Ogen Uitkijken, met daarin vertegenwoordigers van de volgende hogescholen:

Hogeschool	Kerngroep lid
Hogeschool van Amsterdam	Eric Tigchelaar
NHL Stenden	Dedmer Swart
Hogeschool Zeeland	Martijn Leenknecht
Christelijke hogeschool Ede	Kees Schimmel
Hanze Hogeschool	Brenda Aalders
Aeres Hogeschool	Maaïke Cox
Hogeschool Windesheim	Irene Biemond
Hogeschool Rotterdam	Anne Potters
Hogeschool InHolland	Judith Revet
Saxion Hogeschool	Christian Mensink
Hogeschool Arnhem en Nijmegen	Jeroen van der Linden
Hogeschool Utrecht	Liesbeth Baartman / Lisette Munneke

Aan de kerngroep leden is gevraagd om een contactpersoon binnen de eigen hogeschool met breed zicht op onderwijskundige ontwikkelingen (en Protocol Afstuderen) binnen de opleidingen. De geïnterviewde hogeschoolmedewerkers hadden functies zoals onderwijskundige, beleidsmedewerker, adviseur en/of hbo-docent. Soms is het kerngroep lid zelf geïnterviewd. Bij sommige hogescholen is een tweede interview uitgevoerd, als de geïnterviewde doorverwees naar een collega met nog meer of andere inzichten in de implementatie van Protocol Afstuderen. Bij een enkele hogeschool/contactpersoon was het interview zeer kort omdat de persoon in kwestie aangaf dat het protocol niet gebruikt wordt binnen de betreffende hogeschool of dat hij/zij geen zicht heeft op de mate waarin het protocol bekend is bij opleidingen.

De interviews hebben plaatsgevonden via skype, telefoon en face-to-face. De interviews zijn opgenomen met als doel een accuraat en beknopt verslag te maken van het interview. Dit verslag is teruggelegd bij de geïnterviewde ter aanvulling en verificatie.

Op basis van de interviewverslagen hebben de auteurs (Liesbeth Baartman, Lisette Munneke en Jeroen van der Linden) een beknopte inhoudelijke thematische analyse uitgevoerd met behulp van het programma ATLAS.ti. In twee ronden zijn thema's geïdentificeerd, besproken en gecheckt. Dit resulteerde in vijf thema's die tezamen de huidige implementatie van Protocol Afstuderen representeren. Deze thema's zijn besproken in een bijeenkomst met de kerngroep leden van het project Je Ogen Uitkijken, waarin is besproken of de aanwezigen hun hogeschool herkenden in de beschrijvingen van de thema's. Ook deze tussenrapportage is in conceptvorm rondgestuurd aan de kerngroep leden met de vraag feedback te geven.

Resultaten

Hieronder worden de vijf thema's kort beschreven, met daarbij enkele illustratieve citaten uit de gehouden interviews.

Verschillen in bekendheid en gebruik Protocol Afstuderen

Uit de interviews bleken (grote) verschillen tussen de hogescholen als het gaat om de bekendheid van Protocol Afstuderen. Bij veel hogescholen is er geen sprake van instelling brede aandacht voor het protocol, of heeft de geïnterviewde (ook bij verdere navraag) geen zicht op de vraag hoe Protocol Afstuderen een plek heeft in de eigen hogeschool / opleidingen.

“Het is niet zo dat er geen behoefte is aan wat het protocol biedt. Of het protocol ook bij visitaties gebruikt wordt, zou moeten worden nagevraagd bij collega's van kwaliteitszorg. De signalen die binnenkomen geven niet de indruk dat het protocol heel erg leeft”

“Naar aanleiding van een uitvraag bij de onderwijskundige consultants blijkt dat veel consultants niet bekend zijn met het protocol”

“Ik heb aan zes of zeven mensen gevraagd wie hierover iets zou kunnen weten. Niemand die het weet. Het lijkt er sterk op dat protocol alleen bekend is bij onderwijskundigen, maar dat die het zelf nauwelijks hebben gebruikt. Op centraal niveau is het in elk geval nooit gepakt”

Bij enkele hogescholen is er instelling brede aandacht voor Protocol Afstuderen, bijvoorbeeld in of via beleid van de hogeschool, in de voorbereiding bij accreditaties en/of interne audits. In beleidsdocumenten of handreikingen voor interne audits staat bijvoorbeeld aangegeven dat opleidingen zich moeten verhouden tot Protocol Afstuderen.

“Het protocol wordt zeker gebruikt. Toch zul je, als je binnen de hogeschool aan een gemiddelde docent gaat vragen naar het protocol, niet horen zeggen dat ze het protocol gebruiken. Het is verwerkt in diverse beleidsdocumenten en handleidingen”

Een aantal principes uit Protocol Afstuderen zijn wel breed bekend binnen de hogescholen, bijvoorbeeld kalibreren en het 4-ogen principe bij het ontwikkelen en uitvoeren van toetsing. Het gaat hier om onderdelen van Protocol Afstuderen en niet om het voorgestelde gedachtengoed en de werkwijze van Protocol Afstuderen als geheel.

“Het Protocol is wel bekend, zowel bij bovenschoolse onderdelen zoals de academie, maar ook bij opleidingen. In beleidsdocumenten staat een zinsnede als “opleidingen dienen zich te verhouden tot protocol afstuderen”. Hoe opleidingen dat concreet invullen is aan de opleidingen zelf. Onderdelen die je veel ziet zijn landelijke afstemmingen tussen opleidingen, kalibreersessies en dergelijke. Het protocol als zodanig worden nergens gebruikt, maar onderdelen worden veelvuldig toegepast”.

Hoe vindt Protocol Afstuderen zijn weg binnen de hogescholen

Protocol Afstuderen heeft op verschillende manieren zijn weg gevonden binnen de hogescholen. Dit is gegaan via professionalisering, bijvoorbeeld in netwerken van onderwijskundigen/adviseurs binnen de hogeschool en via de BKE/SKE-professionaliseringstrajecten. Niet bij alle BKE/SKE-traject is Protocol Afstuderen een standaard onderdeel.

“De adviseurs weten dat het bestaat. Het is een keer gepresenteerd op een professionaliseringsochtend van de adviseurs. Het staat op intranet zodat iedereen erbij kan. En in het kader van de SKE wordt aangeraden ernaar te kijken”

“Als vormgever van de SKE breng ik het Protocol onder de aandacht van de aankomend SKE-ers. Deze personen leveren vaak een bijdrage aan de herziening of ontwikkeling van het (afstudeer)programma”

“Er worden netwerken gefaciliteerd rondom bijvoorbeeld afstudeercoördinatoren en curriculumontwerpers. Zij komen ongeveer één keer in de zes weken op vrijwillige basis bij elkaar. In deze netwerken komen onderdelen uit Protocol expliciet naar voren. Wel is het zo dat hier vaak personeel naar toe komt dat meer dan gemiddeld warm loopt voor landelijke ontwikkelingen”

Het gebruik van Protocol Afstuderen is echter ook vaak meer toevallig van aard. Een opleiding maakt gebruik van het protocol als bijvoorbeeld een docent aan de slag gaat met het herontwerpen van afstuderen en via via hoort van het protocol. Ook zijn er bij een aantal hogescholen opleidingen die hebben deelgenomen aan de pilots uit 2015. Uit onze resultaten blijkt dat dit niet altijd heeft geleid tot breder gebruik van het protocol binnen de rest van de betreffende hogeschool.

“Na de pilots is Protocol Afstuderen niet breder opgepakt. Dat heeft ook te maken met herkenbaarheid en vindbaarheid. Bij BKE/SKE kun je veel docenten wakker maken en ze weten waar het over gaat. Bij Protocol is dat niet het geval”

Bij sommige hogescholen begint het delen van ervaringen rondom het gebruik van het Protocol Afstuderen momenteel te ontstaan, doordat pilotopleidingen positieve ervaringen delen en de eerste ervaringen met de accreditatie positief zijn gebleken.

“Andere opleidingen die ermee gewerkt hebben, hebben een goede accreditatie achter de rug. Dat geeft vertrouwen”

Ontwikkelde materialen

Sommige hogescholen werken niet met Protocol Afstuderen op basis van het document “Onderwijs Ontwerpen is Mensenwerk”, maar hebben zelf materialen ontwikkeld waarin het protocol expliciet of minder expliciet een plek heeft gekregen. Voorbeelden zijn documenten over het werken met onderzoekend vermogen, verschillen tussen bachelor en masterniveau, checklists, werkwijzers, diagnostische instrumenten en beleidsdocumenten. Deze materialen worden binnen de hogescholen gebruikt, maar zijn niet deelbaar en vindbaar gemaakt voor andere hogescholen. Hier ligt een behoefte tot verder uitwisselen en van elkaar leren.

“Het begrip onderzoekend vermogen is uitgewerkt door een ontwikkelgroep die producten heeft gemaakt zoals een check “hoe kan je werken met onderzoekend vermogen”.

“De inhoud van Protocol is ingebed in het toetsbeleid. Dit beleid geeft een beschrijving van de processen rondom toetsing, wat breder is dan het afstuderen alleen. Dit document gaat vanuit curriculum naar cursussen en toetsen, waarin ontwerpers ook meegenomen worden

vanuit de competenties en specifieke beroepssituaties. Op deze manier zit het gedachtengoed van Protocol verwerkt in deze documenten”

“De checklist eindniveau is een tabel met onderdelen waar een opleiding aan moet denken, inclusief aandachtspunten en valkuilen. Deze checklist is vergelijkbaar met de 12 aandachtspunten in het Protocol.”

“Ik heb de documenten van Protocol bestudeerd, met alle bijlagen erbij. Alles staat erin, maar daar hebben veel mensen geen tijd voor. Het is teveel tekst. Niet heel uitnodigend en handzaam. Een boekje is geen teamactiviteit. We wilden de inhoud van Protocol in een handzamer instrument vatten”

“Er is door de stafdienst een advieswijzer gemaakt die opleidingen kunnen gebruiken bij het vormgeven van het afstudeerprogramma, aan de hand van Protocol”

Positieve en negatieve aspecten in het gebruik van Protocol Afstuderen

In de interviews met de vertegenwoordigers van de hogescholen werden positieve en negatieve aspecten van het werken met Protocol Afstuderen benoemd. Dit was alleen het geval in de interviews waarin daadwerkelijk werd gesproken over praktijkervaringen met Protocol Afstuderen (bij sommige hogescholen was dit niet bekend). De vertegenwoordigers van de hogescholen noemden vooral dat Protocol Afstuderen de opleidingen aan het denken heeft gezet over de rol van onderzoek in het afstuderen in het hbo.

“De opleidingen zijn stevig aan het denken gezet over de gewenste eindproducten, beroepsproducten. Richting accreditaties zijn ze hierover zekerder geworden”

“De hbo bachelorstandaard is opnieuw onder de aandacht gekomen, in plaats van het verplichtende karakter die afstudeeronderzoeken nu vaak landelijk krijgen, ook nog steeds onder sommige panelleden van visitatiecommissies”.

Negatieve opmerkingen over Protocol Afstuderen gingen met name over de bruikbaarheid en de toepasbaarheid van het huidige Protocol Afstuderen, en de complexiteit van een herontwerp, waardoor soms andere keuzes worden gemaakt dan je vanuit Protocol Afstuderen zou verwachten.

“Protocol Afstuderen is taaie materie. Vinden we dat elke docent moet weten dat het protocol bestaat, wat het globaal is? Of vooral curriculumcommissies, examencommissies, auditoren en docenten die verantwoordelijkheid hebben voor het eindniveau?”

“De opleiding heeft in de pilot gezeten, maar van Protocol Afstuderen zie je weinig terug in het herontwerp. De ontwikkeling start bij jaar 1 en er wordt niet vanaf het begin nagedacht over het eindniveau, terwijl je wellicht van onderwijskundigen met kennis van Protocol Afstuderen anders zou verwachten”

Belangrijke huidige vraagstukken als het gaat om Protocol Afstuderen

In een deel van de interviews werden vraagstukken benoemd die momenteel leven bij opleidingen als het gaat om het gebruik van Protocol Afstuderen en het herontwerpen van het afstudeerprogramma. Deze vragen zijn niet representatief voor de vragen die landelijk leven bij de

hbo-opleidingen, maar kunnen wel (mede) richting geven aan het verdere verloop van het project Je Ogen Uitkijken. De genoemde vragen hebben betrekking op:

- Hoe krijg je het docententeam mee, als het afstudeerprogramma is ontworpen op basis van Protocol Afstuderen. Er is aandacht nodig voor dit verandervraagstuk. De implementatie is ingewikkeld en vraagt behoorlijk wat van docenten. Hiervoor is ook professionalisering van het hele team nodig.
- Hoe heeft Protocol Afstuderen een plek in de huidige discussies en landelijke pilots rondom flexibilisering en gepersonaliseerd onderwijs? Sluit Protocol Afstuderen hierbij aan? Kan het gebruikt worden om de opleiding en de toetsing te flexibiliseren?
- Hoe sluit Protocol Afstuderen aan bij de rest van de opleiding en het toetsprogramma? Als je aan één wiel gaat draaien, dan heeft dat implicaties voor de rest van het toetsprogramma. Belangrijk is om te voorkomen dat het afstudeerprogramma los komt te staan van de rest van de opleiding.
- Het werken met Protocol Afstuderen levert weer concrete nieuwe vragen op, en de behoefte aan voorbeelden van hoe een “goed” afstudeerprogramma eruit kan zien. Concrete vragen hebben betrekking op het aantal producten dat onderdeel uit moet maken van het afstuderen en de diepte/breedte die vereist is qua onderzoekend vermogen.

Conclusies

Deze probleemverkenning rondom de huidige implementatie van Protocol Afstuderen geeft ons handvatten voor het verdere vervolg van het project Je Ogen Uitkijken. Hierbij moet de kanttekening worden gemaakt dat de informatie voor deze probleemverkenning is verkregen van een beperkt aantal mensen van 10 hogescholen in Nederland. Wel is door deze mensen waar mogelijk doorverwezen naar collega's en/of is de achterban binnen de eigen hogeschool geraadpleegd. Ook komen de resultaten van deze probleemverkenning overeen met ervaringen van de auteurs in bijvoorbeeld workshops over Protocol Afstuderen en de reacties van de deelnemers in de regiobijeenkomsten van het project Je Ogen Uitkijken (oktober 2019).

Uit deze probleemverkenning volgt een aantal aanbevelingen voor het project Je Ogen Uitkijken. De probleemverkenning laat zien dat Protocol Afstuderen landelijk binnen de hogescholen minder bekend lijkt te zijn dan vooraf bij de start van dit project werd verondersteld. Daarom wordt een doelstelling toegevoegd aan het project Je Ogen Uitkijken, namelijk het breder bekend maken van Protocol Afstuderen binnen de hogescholen. Hierbij hoort ook het beter deelbaar maken van producten en tools die al zijn ontwikkeld rondom Protocol Afstuderen, en het deelbaar maken van producten en tools die worden ontwikkeld in dit project. Ook zal worden gewerkt met activiteiten gericht op het delen van kennis en vaardigheden, zowel binnen de hogescholen als tussen de verschillende hogescholen.

Uit de probleemverkenning blijkt ook dat tot nu toe bij het gebruik van Protocol Afstuderen de focus heeft gelegen op de rol van onderzoek bij het afstuderen. Dit is verklaarbaar doordat veel hbo-opleidingen het bachelor/masterniveau bepalen door te kijken naar de mate van grondigheid van onderzoek. Het Protocol Afstuderen heeft uitgenodigd om bachelor/masterniveau breder te bekijken en opnieuw na te denken over de rol van onderzoek binnen beroepsproducten. Ook zijn de eerste vragen bij Protocol Afstuderen gericht op beroepsbekwaamheid: wat is beroepsbekwaamheid precies in een bepaald beroep, wat voor rol heeft onderzoekend vermogen daarbij, en hoe uit zich

dat in verschillende beroepsproducten. De vervolgvragen in Protocol Afstuderen, gericht op bijvoorbeeld het formuleren van beoordelingscriteria, de vraag hoeveel beroepsproducten nodig zijn en hoe dit holistisch kan worden beoordeeld, zijn vaak nog minder aan bod gekomen.

Ook de gestelde vragen over Protocol Afstuderen die momenteel leven bij de geïnterviewde personen / opleidingen vormen een handvat voor het vervolg van het project Je Ogen Uitkijken. Ook hier komt weer de wens naar voren om concrete voorbeelden deelbaar te maken, en in te gaan op vragen zoals het aantal benodigde beroepsproducten voor het afstuderen en de relatie tussen het afstudeerprogramma en het gehele toetsprogramma van de opleiding. In het vervolg van het project wordt daarom gewerkt aan het deelbaar maken van voorbeelden en concrete tools die het werken met Protocol kunnen vergemakkelijken. Hierbij wordt niet alleen gedacht aan pilots waarin aan een compleet herontwerp wordt gewerkt, maar ook aan kleinschalige interventies. Ook de relatie met BKE/SKE biedt mogelijkheden, bijvoorbeeld om Protocol Afstuderen een structurele plek te geven in de BKE/SKE-professionalisering. Dit punt wordt opgepakt in het totale project Je Ogen Uitkijken, waarin BKE/SKE en duurzame toetsbekwaamheid centrale punten zijn.

Referenties

Andriessen, D., Sluijsmans, D., Snel, M., & Jacobs, A. (2017a). *Protocol Verbeteren en Verantwoorden van afstuderen in het hbo 2.0*. Den Haag: Vereniging Hogescholen.

Andriessen, D., Sluijsmans, D. M. A., Snel, M., & Jacobs, A. (2017b). *Onderwijs ontwerpen is mensenwerk. Een reisverslag over het implementeren van Beoordelen is Mensenwerk in het hoger beroepsonderwijs*. Den Haag: Vereniging Hogescholen.

Expertgroep BKE/SKE (2013). *Verantwoord beoordelen en beslissen in het hoger beroepsonderwijs: een voorstel voor een programma van eisen voor een basis- en seniorkwalificatie examinering (BKE/SKE)*. Den Haag: Expertgroep BKE/SKE in opdracht van de Vereniging Hogescholen.

Expertgroep Protocol. (2014). *Beoordelen is mensenwerk*. Den Haag: Expertgroep Protocol in opdracht van de Vereniging Hogescholen. Retrieved from www.vereniginghogescholen.nl

Sluijsmans, D. M. A., Boei, F., Meijer, K., Van der Linden, J., & de Beer, F. (2017). *Het versterken van de toetsbekwaamheid van examinatoren bij Zuyd Hogeschool. Eindrapportage van het landelijk onderzoek naar de waarde van de professionaliseringstrajecten basiskwalificatie examinering (BKE)*. Den Haag: Vereniging Hogescholen.

Commissie externe validering examenkwaliteit hoger beroepsonderwijs (2012). *Vreemde ogen dwingen*. Den Haag: Vereniging Hogescholen. Te vinden op http://www.vereniginghogescholen.nl/system/knowledge_base/attachments/files/000/000/328/original/Vreemde_ogen_dwingen.pdf?1442927417

Commissie evaluatie externe validering toetsing en examinering in het hbo (2017). *Zienderogen vooruit. Eindrapport Commissie Evaluatie externe validering toetsing en examinering in het hbo*. Den Haag: Vereniging Hogescholen. Te vinden op <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/rapporten/2017/02/01/zienderogen-vooruit>